

Anna Ambrochowicz-Gajownik

badaczka niezależna (Olsztyn)

ORCID <https://orcid.org/0000-0001-7460-0859>

Reemigracja z Francji do Polski w latach 1934–1936.

Zarys problemu*

Wstęp

Emigracja polska we Francji stanowiła jeden z ważniejszych aspektów w relacjach polsko-francuskich w okresie międzywojennym. Przede wszystkim miała ona charakter ekonomiczny, co wynikało z potrzeb zarówno państwa polskiego, jak i francuskiego. Trzeciej Republice zależało na pozyskaniu wykwalifikowanych pracowników do pomocy w odbudowie zniszczonej po pierwszej wojnie światowej gospodarki – dotyczyło to zwłaszcza regionów północno-wschodnich¹. Ponadto działania wojenne przyniosły nie-

* W tym miejscu pragnę skierować słowa podziękowania w stronę prof. dr. hab. Mariusza Wołosa z UKEN w Krakowie za wnikliwe uwagi, które przyczyniły się do nadania ostatecznego kształtu niniejszej publikacji.

¹ Archiwum Akt Nowych w Warszawie (dalej: AAN), Attachés wojskowi RP przy krajach kapitalistycznych, A.II/52, Notatka informacyjna w sprawie penetracji włoskiej we Francji, z uwzględnieniem Polaków i Niemców, k. 14; A. Ambrochowicz-Gajownik, *W cieniu Lazurowego Wybrzeża. Konsulat polski w Marsylii w latach 1919–1940*, Warszawa 2019; eadem, *Losy polskiej emigracji zarobkowej we Francji w latach kryzysu gospodarczego – nowe spojrzenie badawcze*, „Dzieje Najnowsze” 2022, nr 3, s. 27–45; eadem, *Szkolnictwo polonijne w południowo-wschodniej Francji z perspektywy konsulatu polskiego w Marsylii w okresie międzywojennym*, „Res Gestae” 2018, nr 6, s. 199–217; eadem, *Opieka nad emigracją polską we Francji w działalności konsulatu RP w Marsylii w latach 30. XX*, „Echa Przeszości” 2015, t. XVI, s. 175–194; M. Dewhurst-Lewis, *Les frontières de la République. Immigration et limites de l’universalisme en France (1918–1940)*, Marseille 2010; Y. Frey, *Histoire des Polonais en France*, Paris 2019; idem, *Polonais d’Alsace: pratiques patronales et mineurs polonais dans le bassin potassique de Haute-Alsace 1918–1948*, Besançon 2003; G. Garçon, *Les catholiques polonais en France. Les années de fondation 1919–1949*, Lille 2004; E. Gogolewski, *Szkolnictwo polskie we Francji (1833–1990)*, Wrocław 1998; J. Gruszyński, *Spółeczność Polska we Francji 1918–1978. Problemy integracyjne trzech pokoleń*, Warszawa 1981; H. Janowska, *Polska emigracja zarobkowa we Francji (1919–1939)*, Warszawa 1964; E. Kołodziej, *Wychodźstwo zarobkowe. Studia nad polityką emigracyjną II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1982; P. Kraszewski, *Polska emigracja zarobkowa w latach 1870–1939. Praktyka i refleksja*, Poznań 1995; K. Maj, *Polscy komuniści we Francji 1919–1946*, Warszawa 1971; W. Markiewicz, *Przeobrażenia świadomości narodowej reemigrantów polskich z Francji*, Poznań 1960; A. Nisiobęcka, *Z Lens do Walbrzycha. Powrót Polaków z Francji oraz ich adaptacja w Polsce Ludowej w latach 1945–1950*, Warszawa 2018; J. Ponty, *Polonais méconnus. Histoire des travailleurs immigrés en France dans l’entre-deux-*

bagatelną depopulację, której skutkiem stały się poważne konsekwencje ekonomiczne. Wówczas na ziemi francuskiej było znacznie więcej zgonów niż urodzeń, odnotowywano dysproporcję między stosunkowo niewielką liczbą ludzi młodych a osobami w podszłym wieku. Dlatego też sytuacja demograficzna państwa francuskiego po zakończeniu wojny nie należała do łatwych². Natomiast odradzająca się Druga Rzeczpospolita, jak zauważyła Janine Ponty, borykała się z problemami ekonomicznymi, społecznymi oraz wewnętrznym chaosem politycznym, i tym samym zmuszona była podjąć decyzję umożliwiającą emigrację zbiorową Polaków do Francji³. Oba kraje podpisały bowiem 3 września 1919 r. konwencję emigracyjną, regulującą status prawny Polaków we Francji⁴. Do Francji wyemigrowało najwięcej osób z województw uprzemysłowionych, borykających się z dużym przeludnieniem: lwowskiego, łódzkiego, poznańskiego, krakowskiego i kieleckiego (wliczając Zagłębie Dąbrowskie)⁵. Natomiast z województw wschodnich: poleskiego, białostockiego, wileńskiego, wołyńskiego, nowogródzkiego, stanisławowskiego więcej osób wyemigrowało do Kanady, Argentyny, Brazylii aniżeli do Francji.

Zapotrzebowanie na tanią siłę roboczą, jaką stanowiła emigracja polska, stopniowo zaczęło maleć u schyłku lat 20. okresu międzywojennego. Wówczas Francję dotknął niewielki kryzys gospodarczy, który odbił się na spadku produkcji w niektórych gałęziach przemysłu, jednakowoż nie spowodował licznych zwolnień robotników, które miały miejsce w okresie wielkiego kryzysu lat 30.

Problem reemigracji w najtrudniejszym okresie, jakim był światowy kryzys gospodarczy, nie stanowił dotychczas przedmiotu szczególnego zainteresowania pośród badaczy. Niniejszy artykuł sygnalizuje problematykę reemigracji Polaków z Francji i nakreśla jedynie szkicowo zagadnienie, z nadzieją na dalszą kontynuację badań. Wśród źródeł archiwalnych, wykorzystanych w niniejszej publikacji, na uwagę zasługują dokumenty z polskich archiwów, zwłaszcza regionalnych, które w literaturze przedmiotu nie były dotychczas eksponowane. Ponadto scharakteryzowany w tekście problem badawczy, choć dotyczy reemigracji z Francji, to w dużej mierze eksponuje wątek Polaków przybyłych

guerres, Paris 2005; L. Rzepala, *Polonais en Provence. De l'exil au refuge (1831–1942)*, Saarbrücken 2013; M. Salmon-Siama, *Les vexilles de l'immigration polonaise dans le Nord et Pas-de Calais (1919–2018)*, vol. I–III, Lille 2018, P. Sękowski, *Les polonais en France au lendemain de la seconde guerre mondiale (1944–1949). Histoire d'une intégration*, Paris 2019.

² M. Kitchen, *Historia Europy 1919–1939*, Wrocław 2009, s. 366–369.

³ Archiwum Państwowe w Siedlcach (dalej: APS), Akta Gminy Chruszczewka, sygn. 17/12, Urząd Gminy Chruszczewka do Państwowego Urzędu Pośrednictwa Pracy w Siedlcach, w sprawie emigracji polskiej do Francji i innych krajów, Chruszczewka 5 IV 1923, k. 51. Zob. także J. Ponty, op. cit.

⁴ E. Kołodziej, op. cit., s. 77–78.

⁵ AAN, Ministerstwo Spraw Zagranicznych (dalej: MSZ), sygn. 9950, Notatka w sprawie zorganizowania akcji parcelacyjnej dla reemigrantów z Francji, 14 VI 1935, k. 58. Z woj. lwowskiego wyemigrowało 98 340 osób, z kieleckiego – 92 439, z łódzkiego – 80 439, z poznańskiego – 63 111 i z krakowskiego – 62 040.

i osiadłych w Polsce, w konsekwencji wykorzystanych w tekście materiałów archiwalnych. Zagadnienie reemigracji do Polski było ważne z kilku powodów: działań strony francuskiej w dobie kryzysu ekonomicznego, stosunku władz polskich do tej kwestii, postawy społeczeństwa w tym władz polskich wobec wracających rodaków, a także stanowiska tych ostatnich wobec problemów wynikających z powrotu do kraju. Dlatego też opracowanie problematyki reemigracji z Francji do Polski unaoczniliby skalę zasygnalizowanego w niniejszym tekście zjawiska.

Kryzys gospodarczy we Francji a emigracja polska

Pierwsza połowa lat 30. XX w. we Francji dotkniętej narastającym kryzysem gospodarczym znamionowała stale pogarszającymi się warunkami egzystencjalnymi polskiej emigracji zarobkowej, a także zmianą kursu władz państwowych oraz lokalnych względem niej⁶. Okoliczności, w jakich przyszło żyć emigrantom na ziemi francuskiej, do sprzyjających nie należały. Francja, mając na uwadze zarówno interes państwa i społeczeństwa, zmuszona była wprowadzać liczne obostrzenia chroniące rynek pracy, którym podlegali cudzoziemcy⁷. Najdotkliwsze były wydalenia⁸. Jedną z grup narodowościowych, która te obostrzenia znacząco odczuła, była polska emigracja. Zmieniająca się na niekorzyść sytuacja miała także swoje implikacje dla władz w Warszawie. Ogólny chaos gospodarczy i ochłodzenie w obustronnych stosunkach polsko-francuskich⁹ nie napawały

⁶ A. Ambrochowicz-Gajownik, *Koncert życzeń – żądania francuskie w negocjacjach gospodarczych z Polską w latach 1933–1935*, „Studia z Historii Społeczno-Gospodarczej XIX i XX wieku” 2020, nr 23, s. 75–93; eadem, *Polsko-francuskie kontakty na niwie gospodarczej w dwudziestoleciu międzywojennym*, „Wiadomości Historyczne” 2019, nr 1, s. 10–14; eadem, *Polsko-francuskie stosunki gospodarcze w okresie międzywojennym – nowe postulaty badawcze*, „Przegląd Środkowo-Wschodni” 2016, nr 1, s. 182–214; Ch. Bettelheim, *Ekonomika Francji 1919–1997*, Paris 1998; E. Kołodziej, *Polska i inne państwa wobec problemu reparacji i długów zagranicznych w latach 1918–1939*, Warszawa 2017; Ch. Laforest, *La stratégie française et la Pologne (1919–1939). Aspects économiques et implications politiques*, „Histoire, économie et société” 2003, nr 3, s. 395–411; Z. Landau, J. Tomaszewski, *Druga Rzeczpospolita. Gospodarka – społeczeństwo – miejsce w świecie. Sporne problemy badań*, Warszawa 1977; Z. Landau, J. Tomaszewski, *Gospodarka Polski międzywojennej 1918–1939. Wielki Kryzys 1930–1935*, t. III, Warszawa 1982; G.-H. Soutou, *La politique économique de la France en Pologne*, „Revue Historique” 1974, nr 251.

⁷ A. Ambrochowicz-Gajownik, *W cieniu Lazurowego Wybrzeża...*, s. 157–167.

⁸ Władze francuskie wydawały najczęściej decyzje o refoulement oraz w niektórych przypadkach nakaz ekspulsji, natomiast przy masowych redukcjach w zakładach pracy i braku możliwości podjęcia innej pracy stosowały repatriację. W praktyce jednak wyglądało to różnie, ponieważ osoby otrzymujące nakaz ekspulsji czy refoulement mogły być repatriowane – AAN, Konsulat RP w Marsylii (dalej: KRPM), sygn. 464/844, KRPM do Rady Emigracyjnej w Paryżu, Marsylia 2 IX 1932, k. 40–41; AAN, Ambasada RP w Paryżu (dalej: ARPP) do KRPM, Paryż 27 XII 1934, k. 12–13; AAN, ARPP do KRPM, w sprawie repatriacji, Paryż 22 III 1930, k. 33–34; *Zjazdy i konferencje konsulów polskich we Francji. Protokoły i referaty 1931–1938*, red. H. Chałupczak, E. Kołodziej, Lublin 2009, s. 88–100, dok. 6; J. Ponty, op. cit., s. 226–227; P. Sękowski, op. cit., s. 39–40; A. Ambrochowicz-Gajownik, *Usytuowanie emigracji zarobkowej na południu Francji i jej struktura zawodowa w okresie międzywojennym*, „Archiwum Emigracji: Studia – Szkice – Dokumenty” 2021–2022, z. 29, s. 157–169.

⁹ H. Batowski, *Między dwiema wojnami 1919–1939*, Kraków 2011; É. Bonnefous, *Histoire Politique de la Troisième République*, t. V: *La République en danger: des ligues au Front Populaire (1930–1936)*,

optymizmem. Jak łatwo skonstatować, przyjęcie licznej reemigracji w granice państwa polskiego stanowiło element pogłębiający jego niewydolność ekonomiczną oraz stwarzający nowe problemy o charakterze społecznym. W tym jakże trudnym okresie Druga Rzeczpospolita borykała się dotkliwie z procesem przeludnienia. Duży przyrost naturalny nie szedł w parze z industrializacją. Restrukturyzacja przemysłu prowadziła do spadku zatrudnienia, co wiązało się z wysokim bezrobociem¹⁰.

Jedną z najistotniejszych wówczas kwestii w polsko-francuskich dyskusjach związanych z masowymi wydaleniami było zorganizowanie i sfinansowanie podróży do kraju. Rząd polski dążył wszelkimi sposobami, aby reemigracja odbyła się na koszt państwa francuskiego. Francuskie Ministerstwo Pracy dnia 2 czerwca 1931 r. wydało dokument, w którym zapisano, iż wszystkie osoby bezrobotne mające intencję powrócić do Polski będą miały opłacany bilet z ramienia Offices Publics de Placement do granicy francusko-niemieckiej i mający zakupiony bilet do Polski¹¹. Ponadto Francja zobligowała się także do zorganizowania dla tych osób zbiorowych transportów przez Agence Centrale de Transport Groupes¹². Akcja ta trwała do 1935 r., kiedy to rząd francuski podjął decyzję o wstrzymaniu dalszej pomocy dla polskich reemigrantów, co miało przyczynić się do gospodarcze i wiązało się z wewnętrznym chaosem politycznym. Sytuacja ta niezmiernie skomplikowała działania rządu polskiego, ponieważ na jego barkach spoczęło zapewnienie reemigrantom transportu i opłacenie im biletów. Wreszcie w styczniu 1936 r. Francja postanowiła wznović ostatni grupowy transport dla polskich reemigrantów, zastrzegając, że każdy musi złożyć deklarację o powrocie do kraju w departamentalnym biurze pośrednictwa pracy nie później niż do 27 stycznia¹³.

Powrót do Polski

Kryzys gospodarczy w Polsce spustoszył wiele gałęzi przemysłu. Załamanie gospodarki pogłębiała pogarszająca się sytuacja rolnictwa, która stanowiła podstawowe źródło

Paris 1962, s. 132–138; H. Bułhak, *Polska – Francja. Z dziejów sojuszu 1933–1936*, Warszawa 2000; idem, *Polska – Francja. Z dziejów sojuszu 1922–1939*, cz. 1: 1922–1932, Warszawa 1993; J. Ciałowicz, *Polsko-francuski sojusz wojskowy 1921–1939*, Warszawa 1970; I. Davion, *Strategiczne stosunki francusko-polskie w latach 1918–1939*, „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej” 2011, R. IX, z. 1., s. 113–125; T. Kuźmiński, *Polska, Francja, Niemcy 1933–1935. Z dziejów sojuszu polsko-francuskiego*, Warszawa 1963; M. Pasztor, *Polska w oczach francuskich kół rządowych w latach 1924–1939*, Warszawa 1999; H. Rollet, *La Pologne au XXe siècle*, Paris 1984; T. Schramm, *Francuskie misje wojskowe w państwach Europy Środkowej 1919–1938*, Poznań 1987, s. 113–125; M. Wołos, *Alfred Chlapowski (1874–1940). Biografia ambasadora Polski we Francji*, Toruń 2001, s. 237–243.

¹⁰ P. Cichoracki, J. Dufurat, J. Mierzwa, *Oblicza buntu społecznego w II Rzeczypospolitej doby wielkiego kryzysu ekonomicznego (1930–1935). Uwarunkowania, skala, konsekwencje*, Kraków 2019, s. 29–69.

¹¹ AAN, KRPM, sygn. 464/844, ARPP do KRPM, Paryż 5 VI 1931, k. 79–80.

¹² A. Ambrochowicz-Gajownik, *Opieka nad emigracją...*, s. 184–185.

¹³ AAN, KRPM, sygn. 464/904, KRPM do regionalnego oddziału Związku Strzeleckiego, Marsylia 8 I 1936, k. 31.

utrzymania dla 61% ludności, gdy z przemysłu i górnictwa utrzymywało się 19,2%. Produkcja rolna stanowiła prawie 80% wszystkich wytwarzanych w Polsce produktów, zaś przemysłowa zaledwie 20%¹⁴. W przemyśle obniżyła się produkcja m.in. cynku, cukru, ropy naftowej, a także wydobywanie węgla. Spadła produkcja maszyn, narzędzi rolniczych itp.¹⁵ Z kolei nastąpił wzrost produkcji rzemieślniczej, co wiązało się z rozwojem warsztatów, których istnienie przyczyniło się do zwiększenia miejsc pracy¹⁶.

W tej sytuacji położenie osób powracających do kraju było trudne i odnosiło się zwykle do braku oszczędności i konieczności poszukiwania pracy. Dlatego też reemigranci przyczyniali się do nawarstwienia problemów o charakterze społecznym i ekonomicznym. Zwiększali liczbę osób pozbawionych pracy oraz starających się o pomoc państwa. Mieli jednak znacznie mniejsze szanse na znalezienie pracy aniżeli osoby, które z kraju nie wyjechały. Warto wspomnieć, że w Polsce liczną grupę stanowili drobni przedsiębiorcy (właściciele zakładów rzemieślniczych i małych sklepów), wyróżniający się na tle zdominowanej przez rolnictwo gospodarki. Kryzys ekonomiczny doprowadził do sytuacji, w której z tego typu form zatrudnienia musiało korzystać coraz więcej osób¹⁷. Poszczególne regiony kraju charakteryzowały się odmienną strukturą zawodową i społeczną. W województwach wschodnich ludność utrzymywała się z rolnictwa, natomiast niewielki odsetek stanowiła klasa robotnicza. W województwie śląskim niewiele osób zajmowało się uprawą roli. Nieco inaczej wyglądała sytuacja w województwach zachodnich, ponieważ tam przeważali robotnicy przemysłowi.

Z chwilą rozpoczęcia sukcesywnej reemigracji w latach 1931–1935 powróciło z Francji ponad 117 000 osób¹⁸. Od 1934 r. datuje się największą reemigrację. W 1935 r. wróciło 35 451 osób¹⁹, zaś od stycznia do lipca 1936 r. – 18 286. Według ogólnych szacunków na przestrzeni lat 1918–1936 reemigrowało z ziemi francuskiej do Polski 184 000 osób²⁰. Największa liczba reemigrantów powróciła do województw: krakowskiego, kieleckiego, poznańskiego, łódzkiego, lwowskiego, z których niegdyś emigrowali do Francji²¹ (zob. też tabela 1).

¹⁴ Z. Landau, J. Tomaszewski, *Zarys historii gospodarczej Polski 1918–1939*, Warszawa 1986, s. 179.

¹⁵ *Ibidem*, s. 36–37.

¹⁶ Z. Landau, J. Tomaszewski, *Druga Rzeczpospolita...*, s. 18–19.

¹⁷ Z. Landau, J. Tomaszewski, *Gospodarka Polski...*, s. 19–25.

¹⁸ AAN, MSZ, sygn. 9950, W sprawie organizacji powrotu robotników polskich z Francji, k. 55. Oszacowano, że od 1931 r. do 1934 r. powróciło 88 tys. reemigrantów.

¹⁹ Według danych statystycznych podanych przez E. Kołodzieja w 1935 r. z Francji reemigrowało 35 423 osób – zob. E. Kołodziej, *Wychodźstwo zarobkowe...*, s. 177.

²⁰ Archiwum Państwowe w Lublinie (dalej: APL), Urząd Wojewódzki Lubelski, Wydział Społeczno-Polityczny 1919–1939, sygn. 403/1326, Sprawozdanie Wydziału Bezpieczeństwa – Referat Zawodowy, dotyczące terytorialnego rozmieszczenia reemigrantów z Francji i ich stanu materialnego, Warszawa 20 X 1936, k. 10–19.

²¹ AAN, MSZ, sygn. 9950, W sprawie organizacji powrotu robotników polskich z Francji, k. 58; W. Markiewicz, *op. cit.*, s. 71–72.

Na podstawie decyzji polskiego Ministerstwa Pracy i Opieki Społecznej z dnia 9 stycznia 1933 r. osobom powracającym do ojczyzny przysługiwały zasiłki z Funduszu Bezrobocia. Reemigrant, chcący ubiegać się o takie środki pieniężne, musiał spełnić określone warunki, przede wszystkim posiadać świadectwo pracy wystawione przez pracodawcę, poświadczone przez konsulat lub francuskie władze miejscowe. Ponadto miał obowiązek okazać dowody wypłat za okres trzech miesięcy. Jako że pracodawcy francuscy nie mieli nakazu wystawiania świadectw pracy, robotnicy – uprzedzeni przez władze konsularne – zbierali odcinki płacowe. Robotnicy rolni powracający z Francji nie mieli prawa do świadczeń w Polsce. W ramach polskich reform rolnych z 1925 r. i z 1936 r., obejmujących parcelację ziemi, powracający emigranci mieli szansę na zakup ziemi²².

W 1935 r. oszacowano, iż 70% reemigrantów posiadało między 2000 zł a 5000 zł oszczędności. Okazało się jednak, że kwoty te nie wystarczały na zakup ziemi w województwach zachodnich, centralnych, południowych, gdyż wiązało się to z wysoką ceną, a tym samym potrzebą zaciągnięcia kredytu przez zainteresowanych. Nieco inaczej sytuacja przedstawiała się w województwach północnych i wschodnich. Ziemie na tych obszarach lepiej nadawały się do uprawy, a jej ceny były znacznie niższe. Warto wspomnieć, że reemigranci, chcący kupić ziemię pod uprawę i założyć gospodarstwo, zwykle nie posiadali wystarczającej wiedzy o tym, jak nim zarządzać, a ryzyko, jakie podejmowali, doprowadzało niejednokrotnie do upadku przedsięwzięcia.

Jak zatem przedstawiała się struktura społeczna reemigrantów w latach kryzysu i jaki wpływ miała na kondycję gospodarczą kraju? W województwie warszawskim warunki życia nie przedstawiały się najlepiej. W Warszawie na 300 żywicieli rodzin ok. 50% znalazło się w ciężkim położeniu, pozostali byli na utrzymaniu starszych członków rodziny. Reemigranci posiadający niewielki majątek stanowili jedynie 1%. W powiecie mławskim zamieszkało 75% robotników i 25% drobnych rolników, których wiek wahał się między 20 lat (20%) a 45 (70%) lat, zaś 10% stanowiły osoby w wieku powyżej 45 roku życia. W powiecie przasnyskim prawie 50% znalazło się w sytuacji bardzo ciężkiej, bez żadnego zarobku. Około 25% reemigrantów stanowili robotnicy małorolni, a tylko 10% spośród ogólnej liczby powracających posiadało oszczędności umożliwiające zakup gospodarstwa rolnego o powierzchni od 5 do 15 hektarów. W powiecie sierpeckim na 500 osób aż 60% nie posiadało żadnych środków do życia, jedynie żywicieli rodziny pracowali na roli. Z kolei w powiecie ciechanowskim stan materialny określono jako częściowo zły. W pozostałych powiatach: niezawskim, włocławskim, płońskim, gostyńskim reemigranci pozostawali bez pracy lub na utrzymaniu rodziny²³.

²² AAN, MSZ, sygn. 9950, Fundusz Pracy do wszystkich wojewódzkich Biur Funduszu Pracy, Warszawa 23 VII 1936, k. 62–63. Wydano specjalny okólnik przez Fundusz Pracy w celu instruowania reemigrantów o instalacji w Polsce i kupnie ziemi.

²³ APL, Urząd Wojewódzki Lubelski, Wydział Społeczno-Polityczny 1919–1939, sygn. 403/1326, Sprawozdanie Wydziału Bezpieczeństwa – Referat Zawodowy, dotyczące terytorialnego rozmieszczenia reemigran-

W województwie łódzkim ogólna sytuacja reemigrantów wyglądała znacznie lepiej. W powiecie wieluńskim ok. 60% nabyło drobne gospodarstwa rolne. Część reemigrantów pracowała w handlu, pozostali zaś byli klasyfikowani jako bezrobotni. W kaliskim ci, którzy osiedlili się na wsi, mieli dostateczną sytuację materialną, lecz ci, którzy zamieszkali w miastach, stanowili 90% bezrobotnych. W powiatach końskim i tureckim 25% posiadało własne domki i kilka mórg ziemi, pozostali nie mieli żadnego majątku. W łódzkim reemigranci pracowali przeważnie na robotach publicznych. W powiecie kolskim 260 osób posiadało drobne gospodarstwa. Nieliczni zajmowali się handlem i rzemiosłem, zaś pozostali byli bez pracy²⁴.

W województwie kieleckim aż 50% stanowiły dzieci, nieco mniejszy procent młodzień między 20 a 30 rokiem życia, zaś najmniejszy osoby starsze. Sytuacja materialna reemigrantów była zróżnicowana. W ośrodkach przemysłowych w powiatach będzińskim, częstochowskim, olkuskim, radomskim, zawierciańskim 80% z nich stanowili bezrobotni, otrzymujący zasiłki z opieki społecznej. Niektórzy pracowali jako robotnicy sezonowi, wykonując różnego rodzaju prace. Natomiast 20% posiadało własne domki lub drobne kapitały albo trudniło się handlem, zaś 70% reemigrantów miało gospodarstwa rolne zakupione z oszczędności. Na utrzymaniu krewnych było 10% reemigrantów, a 20% stanowili bezrobotni. Niezwykle ważnym zjawiskiem była ciągła obserwacja reemigrantów przez lokalną policję ze względu na zaangażowanie części z nich w działalność lub związki z Komunistyczną Partią Polski (w ośrodkach przemysłowych szacowano ich odsetek na 80% spośród wszystkich osób, które wróciły do kraju)²⁵.

W województwie lubelskim sytuacja reemigrantów przedstawiała się całkiem dobrze. W powiecie biłgorajskim 50% miało własne gospodarstwa, 10% zamieszkiwało przy rodzinach i ok. 40% utrzymywało się z zapomóg. W powiecie puławskim 85 osób posiadało własne gospodarstwa rolne, 35 osób podjęło pracę, jedynie 15 było bez pracy. W powiecie lubelskim większość kupiła za zaoszczędzone pieniądze gospodarstwa; na ogół prawie wszyscy mieli zabezpieczony byt, natomiast w powiecie janowskim 15 osób żyło w złych warunkach, a pozostali na ogół byli w dobrej sytuacji materialnej²⁶.

W białostockim natomiast los reemigrantów nie wyglądał najlepiej. W powiecie suwalskim zaobserwowano, że reemigranci przeważnie pracują na własnych gospodar-

tów z Francji i ich stanu materialnego, Warszawa 20 X 1936, k. 10–19. W powiecie płońskim było 30 osób bez pracy, zaś 35 w gostyńskim. Natomiast w powiecie wrocławskim 14 reemigrantów korzystało z pomocy rodziny, a 36 znalazło się w bardzo krytycznym położeniu.

²⁴ Ibidem; AAN, MSZ, sygn. 9950, W sprawie organizacji powrotu robotników polskich z Francji, k. 58. Wówczas w województwie warszawskim stan bezrobocia obliczony na 16 marca 1935 r. wynosił 68 728.

²⁵ Liczba bezrobocia wynosiła w tym województwie 55 934 osób – APL, Urząd Wojewódzki Lubelski, Wydział Społeczno-Polityczny 1919–1939, sygn. 403/1326, Sprawozdanie Wydziału Bezpieczeństwa – Referat Zawodowy, dotyczące terytorialnego rozmieszczenia reemigrantów z Francji i ich stanu materialnego, Warszawa 20 X 1936, k. 10–19.

²⁶ AAN, MSZ, sygn. 9950, W sprawie organizacji powrotu robotników polskich z Francji, k. 58. Jeśli chodzi o liczbę bezrobotnych, wynosiła ona 11 045.

stwach rolnych. W powiecie sokólskim 7 żywicieli rodzin było bez pracy. Ciężkie warunki przedstawiały się w powiecie ostrołęckim, gdzie większość pracowała na roli, a pozostali byli bez pracy. Podobne warunki były w grodzieńskim, niektórzy posiadali własne drobne gospodarstwa, natomiast w samym Grodnie 40 reemigrantów pozostawało bez pracy. Nieco lepiej wyglądała sytuacja w powiecie augustowskim, gdzie wracający byli właścicielami drobnych gospodarstw rolnych²⁷.

W województwach wschodnich sytuacja materialna reemigrantów przedstawiała się nie najgorzej, lecz dominowały wśród reemigrantów nastroje sympatii wobec ruchu komunistycznego. W województwie wileńskim stan materialny był na średnim poziomie. Większość posiadała drobne gospodarstwa, niektórzy wpłacali składki do PKO, których suma wyniosła 3000 zł. W województwie nowogródzkim odnotowano, że wielu z nich posiadało małe gospodarstwa rolne oraz że niektórzy byli sympatykami Komunistycznej Partii Zachodniej Białorusi²⁸. W województwie poleskim warunki na ogół wyglądały dość dobrze. Pośród reemigrantów 44 pracowało na roli, 10 podjęło pracę w przemyśle, zaś niektórzy prowadzili własne sklepy²⁹. Natomiast w województwie wołyńskim przeważnie reemigranci stanowili warstwę robotniczą i niewykwalifikowaną. Ich stan materialny nie był najlepszy, mimo iż wielu z nich posiadało ziemię³⁰.

Jak wyglądała sytuacja reemigrantów w województwach położonych na południu kraju? W krakowskim warunki bytowe i materialne nie wyglądały najgorzej. Jedynie w powiecie brzeskim większość powracających znalazła się w bardzo ciężkim położeniu materialnym, wielu nawet dopuszczało się kradzieży. W powiecie jasielskim 90% reemigrantów stanowił element małorolny, w chrzanowskim prawie wszyscy znaleźli stałą pracę. W dwóch powiatach – wadowickim i tarnowskim – 25% nie miało żadnego majątku, natomiast 75% nabyło gospodarstwa rolne. Podobnie w powiecie ropczyckim – 60% powracających dysponowało własnymi gospodarstwami, a 10% znalazło się bez środków do życia, będąc tym samym obciążeniem dla gmin. Z kolei w powiecie bocheńskim 90% reemigrantów rozporządzało własnymi gospodarstwami, a pozostałe 10% utrzymywało się z pracy. W powiecie dąbrowskim, w Nowym Sączu i w Muszynie

²⁷ W województwie białostockim bezrobocie wynosiło 16 456 osób – APL, Urząd Wojewódzki Lubelski, Wydział Społeczno-Polityczny 1919–1939, sygn. 403/1326, Sprawozdanie Wydziału Bezpieczeństwa – Referat Zawodowy, dotyczące terytorialnego rozmieszczenia reemigrantów z Francji i ich stanu materialnego, Warszawa 20 X 1936, k. 10–19.

²⁸ Zob. P. Cichoracki, *Stolpce – Łowcza – Leśna 1924. II Rzeczpospolita wobec najpoważniejszych incydentów zbrojnych w województwach północno-wschodnich*, Łomianki 2012; A. Bergman, *Komunistyczna Partia Zachodniej Białorusi w latach 1924–1928*, „Rocznik Białostocki” 1967, nr 7, s. 35–72.

²⁹ 9 osób pozostawało bez pracy.

³⁰ APL, Urząd Wojewódzki Lubelski, Wydział Społeczno-Polityczny 1919–1939, sygn. 403/1326, Sprawozdanie Wydziału Bezpieczeństwa – Referat Zawodowy, dotyczące terytorialnego rozmieszczenia reemigrantów z Francji i ich stanu materialnego, Warszawa 20 X 1936, k. 10–19.

oraz w powiecie nowosądeckim reemigranci byli pod obserwacją policji ze względu na propagowanie nastrojów komunistycznych³¹.

W województwie lwowskim (powiaty: jarosławski, tarnobrzeski, łańcucki, rzeszowski kolbuszowski i przemyski) znaczny procent reemigrantów nie posiadał żadnego majątku³². Natomiast nastroje panujące pośród nich obrazował taki stan sympatii politycznych: 50% członków i sympatyków Stronnictwa Ludowego (dalej: SL) i 30% socjalistów, 15% komunistów, a 5% apolitycznych. W rzeszowskim było 60% sympatyków SL, reszta apolityczni. W powiecie kolbuszowskim większość stanowili sympatycy SL, zaś w przemyskim jedynie 15%.

W województwie stanisławowskim ogół reemigrantów nie posiadał żadnego majątku ani stałej pracy. W tarnopolskim zaś 2/3 posiadało drobne gospodarstwa lub rodziny zapewniające utrzymanie, natomiast 1/3 z nich utrzymywała się z pracy, a w nielicznych przypadkach reemigranci korzystali z opieki społecznej. W tym województwie określono ich jako element lojalny i spokojny³³.

W województwie śląskim (powiat katowicki) większość powracających mieszkała w domach magistrackich, gminnych lub częściowo u swoich krewnych. Pod względem materialnym prawie wszyscy byli źle sytuowani, choć niektórzy znaleźli zatrudnienie w kopalniach i fabrykach. W powiecie świętochłowickim reemigranci nie mieli żadnego zatrudnienia, w powiatach rybnickim i pszczyńskim większość otrzymywała zapomogi. W cieszyńskim niektórzy posiadali własne gospodarstwa. W Chorzowie znaleźli stałe lub dorywcze zatrudnienie, a w powiecie lublinieckim tylko częściowe. W bielskim dwie rodziny posiadały własny majątek. Poza nielicznymi wyjątkami, nastroje pośród reemigrantów były spokojne, tylko jedna rodzina deklarowała poglądy komunistyczne³⁴.

W województwie poznańskim również ogólna sytuacja powracających nie była zbyt dobra. Spośród nich spora grupa ujawniała poglądy radykalne³⁵ i pozostawała bez pracy, co też powodowało liczne protesty oraz żądania zwiększania zasiłków. Najliczniejszą

³¹ AAN, MSZ, sygn. 9950, W sprawie organizacji powrotu robotników polskich z Francji, k. 58. W krakowskim bezrobocie wahało się w granicach do 36 241 osób.

³² W jarosławskim – 30%, w tarnobrzeskim – 20%, w łańcuckim – 35%, w rzeszowskim – 30%, w kolbuszowskim – 37%, w przemyskim – 42%.

³³ W lwowskim było bezrobotnych 22 771 osób – zob. APL, Urząd Wojewódzki Lubelski, Wydział Społeczno-Polityczny 1919–1939, sygn. 403/1326, Sprawozdanie Wydziału Bezpieczeństwa – Referat Zawodowy, dotyczące terytorialnego rozmieszczenia reemigrantów z Francji i ich stanu materialnego, Warszawa 20 X 1936, k. 10–19.

³⁴ AAN, MSZ, sygn. 9950, W sprawie organizacji powrotu robotników polskich z Francji, k. 58. Liczba bezrobotnych w poznańskim wynosiła 60 677 osób – zob. APL, Urząd Wojewódzki Lubelski, Wydział Społeczno-Polityczny 1919–1939, sygn. 403/1326, Sprawozdanie Wydziału Bezpieczeństwa – Referat Zawodowy, dotyczące terytorialnego rozmieszczenia reemigrantów z Francji i ich stanu materialnego, Warszawa 20 X 1936, k. 10–19.

³⁵ A. Laska, *Narodowa Partia Robotnicza 1930–1937. Studia z dziejów ruchów społecznych w Drugiej Rzeczypospolitej*, Rzeszów 2004, s. 44–86. Wówczas nad reemigrantami przejęło opiekę Zjednoczenie Zawodowe Polskie (ZZP), które niegdyś powstało w Bochum jako organizacja związkowa.

grupę wśród powracających stanowili tam bezrobotni, mieszkający w miastach (Poznań, Gniezno, Bydgoszcz, Inowrocław), natomiast na wsi osiedlili się ci, którzy posiadali oszczędności. W powiecie rawickim 266 osób znajdowało się na ogół w ciężkich warunkach; w śremskim 100 osób nie miało środków do życia, zaś we wrzesińskim – 90 osób. W trzech powiatach: średzkim, nowotomyskim, ostrowskim, leszczyńskim, kościańskim bardzo dużo osób nie posiadało żadnej pracy³⁶. W krotoszyńskim tylko 140 było dobrze usytuowanych, reszta miała status bezrobotnego³⁷.

Trudne warunki panowały w województwie pomorskim. Większość reemigrantów mieszkała w barakach i stanowiła element znacznie zradykalizowany. Częściowo pracowali w porcie i przy robotach publicznych. W Toruniu wszyscy bez wyjątku wykonywali pracę doraźną. Posiadali własne domy lub gospodarstwa, jedynie 8 żywicieli rodzin było bez pracy. W powiecie działdowskim niektórzy reemigranci posiadali ziemię pod uprawę, podczas gdy inni zajmowali się drobnym handlem lub też otrzymali pracę tymczasową. W powiecie świeckim na ogół wszyscy mieli zapewniony byt, z wyjątkiem kilkunastu żywicieli rodzin. W lubawskim reemigranci utrzymywali się z małych gospodarstw lub z pracy na roli. Warto dodać, że w raportach oceniających ich nastroje w miastach pojawia się informacja, że niektórzy stali się członkami Narodowej Partii Robotniczej, gdzie stanowili element niespokojny i radykalny³⁸.

Zakończenie

Reemigracja z Francji do Polski w dobie kryzysu ekonomicznego była nieunikniona. Wprowadzanie obostrzeń ograniczających możliwości zarobkowe dla emigrantów, spowodowało masowe zwolnienia i brak możliwości pozostania na ziemi francuskiej. Powrót do kraju z kolei również przysparzał wiele problemów natury gospodarczej i społecznej. Status materialny reemigrantów był zróżnicowany. Niektórzy z nich zaoszczędzone pieniądze mogli kupić ziemię i zbudować gospodarstwo, natomiast innym żyło się znacznie gorzej, będąc na utrzymaniu rodziny lub też państwa. Bardzo ważną kwestią wówczas było obserwowanie nastrojów politycznych wśród powracających, zwłaszcza u tych, którzy przejawiali sympatie lewicowe lub komunistyczne.

³⁶ W szamotulskim było 190 bezrobotnych, w średzkim – 110, w nowotomyskim – 115, w ostrowskim – 120, w leszczyńskim – 180, a w kościańskim – 2/3 powiatu.

³⁷ APL, Urząd Wojewódzki Lubelski, Wydział Społeczno-Polityczny 1919–1939, sygn. 403/1326, Sprawozdanie Wydziału Bezpieczeństwa – Referat Zawodowy, dotyczące terytorialnego rozmieszczenia reemigrantów z Francji i ich stanu materialnego, Warszawa 20 X 1936, k. 10–19.

³⁸ Ibidem.

Tabela 1. Reemigracja z Francji do Polski w latach 1934–1936

Województwo	Ogólna liczba	Powiat	Ogólna liczba	Członkowie rodzin	Żywiciele rodziny
Warszawskie	6550	mławski	960	4200	2350
		przasnyski	980		
		sierpecki	500		
		ciechanowski	500		
		nieszawski	350		
		warszawski	350		
		włocławski	390		
		płoński	314		
		makowski	290		
		płocki	250		
		gostyniński	314		
Łódzkie	10 600	wieluński	2400	6260	4340
		kaliski	2700		
		koński	1850		
		turecki	1000		
		łódzki	195		
		piotrkowski	700		
		kolski	1100		
		łaski	560		
		brzeziński	30		
łęczycki	45				
Kieleckie	10 900	będziński	2780	7300	3600
		częstochocki	1150		
		pińczowski	820		
		opatowski sandomierski stopnicki	500		
Lubelskie	2390	biłgorajski	400	980	980
		puławski	400		
		lubelski	310		
		janowski	260		
		garwoliński	120		
		krasnostawski	160		
		brzeziński	30		
		łęczycki	35		

Białostockie	2550	suwalski	400	1490	1060
		sokólski	310		
		ostrołęcki	340		
		augustowski	300		
		grodzieński	230		
Wileńskie	3200	święciański	1490	1100	
		dziśnieński	340		
		wilejski	220		
		oszmiański	220		
Nowogródzkie	1300	nowogródzki	300	700	600
		stołpecki	270		
		lidzki	150		
Poleskie	200				70
Wołyńskie	670			370	
Krakowskie	12 400	brzeski	1600	8 770	3 630
		jasielski	190		
		chrzanowski	900		
		wadowicki	900		
		tarnowski	730		
		ropczycki	930		
		bocheński	940		
Lwowskie	11 250	jarosławski	1275	4 820	6 430
		tarnobrzeczki	1030		
		łańcucki	630		
		rzyszowski	580		
		kolbuszowski	540		
		przemyski	678		
Stanisławowskie	1400			800	600
Tarnopolskie	4350	tarnopolski	660	2600	1750
		zborowski	625		
		pozostałe	25–475		
Śląskie	3045	katowicki	1060	1750	
		świętochłowicki	520		
		rybnicki	680		
		pszczyński	360		
		cieszyński	220		
		bielski	100		
		lubliniecki	13		

Pomorskie	2900	toruński	220	940	
		Gdynia	430		
		działdowski	ok. 300		
		świecki	220		
		lubawski	230		
		Grudziądz	55		
		pozostałe	3–200		
Poznańskie	16 600	poznański	1500	11 070	5530
		ostrowski	1130		
		krotoszyński	1150		
		jarociński	1350		
		kępiński	650		
		gostyński	1100		
		rawicki	300		
		leszczyński	700		
		szamotulski	600		
		średzki	230		
		nowotomyski	200		
		wrzesiński	120		
		kościański	540		
		pozostałe	14–540		

Źródło: APL, Urząd Wojewódzki Lubelski, Wydział Społeczno-Polityczny 1919–1939, sygn. 403/1326, Sprawozdanie Wydziału Bezpieczeństwa – Referat Zawodowy, dotyczące terytorialnego rozmieszczenia reemigrantów z Francji i ich stanu materialnego, Warszawa 20 X 1936, k. 10–19.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Akt Nowych w Warszawie

Archiwum Państwowe w Lublinie

Archiwum Państwowe w Siedlcach

Źródła drukowane

Zjazdy i konferencje konsulów polskich we Francji. Francji. Protokoły i referaty 1931–1938, red. H. Chałupczak, E. Kołodziej, Lublin 2009.

Opracowania

- Ambrochowicz-Gajownik A., *Koncert życzeń – żądania francuskie w negocjacjach gospodarczych z Polską w latach 1933–1935*, „Studia z Historii Społeczno-Gospodarczej XIX i XX wieku” 2020, nr 23.
- Ambrochowicz-Gajownik A., *Opieka nad emigracją polską we Francji w działalności konsulatu RP w Marsylii w latach 30. XX*, „Echa Przeszłości” 2015, t. XVI.
- Ambrochowicz-Gajownik A., *Polsko-francuskie kontakty na niwie gospodarczej w dwudziestoleciu międzywojennym*, „Wiadomości Historyczne” 2019, nr 1.
- Ambrochowicz-Gajownik A., *Polsko-francuskie stosunki gospodarcze w okresie międzywojennym – nowe postulaty badawcze*, „Przegląd Środkowo-Wschodni” 2016, nr 1.
- Ambrochowicz-Gajownik A., *Usytuowanie emigracji zarobkowej na południu Francji i jej struktura zawodowa w okresie międzywojennym*, „Archiwum Emigracji: Studia – Szkice – Dokumenty” 2021–2022, z. 29.
- Ambrochowicz-Gajownik A., *W cieniu Lazurowego Wybrzeża. Konsulat polski w Marsylii w latach 1919–1940*, Warszawa 2019.
- Ambrochowicz-Gajownik A., *Losy polskiej emigracji zarobkowej we Francji w latach kryzysu gospodarczego – nowe spojrzenie badawcze*, „Dzieje Najnowsze” 2022, nr 3.
- Ambrochowicz-Gajownik A., *Szkolnictwo polonijne w południowo-wschodniej Francji z perspektywy konsulatu polskiego w Marsylii w okresie międzywojennym*, „Res Gestae” 2018, nr 6.
- Batowski H., *Między dwiema wojnami 1919–1939*, Kraków 2011.
- Bergman A., *Komunistyczna Partia Zachodniej Białorusi w latach 1924–1928*, „Rocznik Białostocki” 1967, nr 7.
- Bettelheim Ch., *Ekonomika Francji 1919–1997*, Paris 1998.
- Bonnefous É., *Histoire Politique de la Troisième République*, t. V: *La République en danger: des ligues au Front Populaire (1930–1936)*, Paris 1962.
- Bułhak H., *Polska – Francja. Z dziejów sojuszu 1922–1939*, cz. 1: 1922–1932, Warszawa 1993.
- Bułhak H., *Polska – Francja. Z dziejów sojuszu 1933–1936*, Warszawa 2000.
- Ciałowicz J., *Polsko-francuski sojusz wojskowy 1921–1939*, Warszawa 1970.
- Cichoracki P., Dufurat J., Mierzwa J., *Oblicza buntu społecznego w II Rzeczypospolitej doby wielkiego kryzysu ekonomicznego (1930–1935). Uwarunkowania, skala, konsekwencje*, Kraków 2019.
- Cichoracki P., *Stołpce – Łowcza – Leśna 1924. II Rzeczpospolita wobec najpoważniejszych incydentów zbrojnych w województwach północno-wschodnich*, Łomianki 2012.
- Davion I., *Strategiczne stosunki francusko-polskie w latach 1918–1939*, „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej” 2011, R. IX, z. 1.
- Dewhurst-Lewis M., *Les frontières de la République. Immigration et limites de l’universalisme en France (1918–1940)*, Marseille 2010.
- Frey Y., *Histoire des Polonais en France*, Paris 2019.
- Frey Y., *Polonais d’Alsace: pratiques patronales et mineurs polonais dans le bassin potassique de Haute-Alsace 1918–1948*, Besançon 2003.

- Garçon G., *Les catholiques polonais en France. Les années de fondation 1919–1949*, Lille 2004.
- Gogolewski E., *Szkołnictwo polskie we Francji (1833–1990)*, Wrocław 1998.
- Gruszyński J., *Spoleczność Polska we Francji 1918–1978. Problemy integracyjne trzech pokoleń*, Warszawa 1981.
- Janowska H., *Polska emigracja zarobkowa we Francji (1919–1939)*, Warszawa 1964.
- Kitchen M., *Historia Europy 1919–1939*, Wrocław 2009.
- Kołodziej E., *Polska i inne państwa wobec problemu reparacji i długów zagranicznych w latach 1918–1939*, Warszawa 2017.
- Kołodziej E., *Wychodźstwo zarobkowe. Studia nad polityką emigracyjną II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1982.
- Kraszewski P., *Polska emigracja zarobkowa w latach 1870–1939. Praktyka i refleksja*, Poznań 1995.
- Kuźmiński T., *Polska, Francja, Niemcy 1933–1935. Z dziejów sojuszu polsko-francuskiego*, Warszawa 1963.
- Laforest Ch., *La stratégie française et la Pologne (1919–1939). Aspects économiques et implications politiques*, „Histoire, économie et société” 2003, nr 3.
- Landau Z., Tomaszewski J., *Druga Rzeczpospolita. Gospodarka – społeczeństwo – miejsce w świecie (sporne problemy badań)*, Warszawa 1977.
- Landau Z., Tomaszewski J., *Gospodarka Polski międzywojennej 1918–1939. Wielki Kryzys 1930–1935*, t. III, Warszawa 1982.
- Landau Z., Tomaszewski J., *Zarys historii gospodarczej Polski 1918–1939*, Warszawa 1986.
- Laska A., *Narodowa Partia Robotnicza 1930–1937. Studia z dziejów ruchów społecznych w Drugiej Rzeczypospolitej*, Rzeszów 2004.
- Maj K., *Polscy komuniści we Francji 1919–1946*, Warszawa 1971.
- Markiewicz W., *Przeobrażenia świadomości narodowej reemigrantów polskich z Francji*, Poznań 1960.
- Nisiobęcka A., *Z Lens do Wałbrzycha. Powrót Polaków z Francji oraz ich adaptacja w Polsce Ludowej w latach 1945–1950*, Warszawa 2018.
- Pasztor M., *Polska w oczach francuskich kół rządowych w latach 1924–1939*, Warszawa 1999.
- Ponty J., *Polonais méconnus. Histoire des travailleurs immigrés en France dans l’entre-deux-guerres*, Paris 2005.
- Rollet H., *La Pologne au XXe siècle*, Paris 1984.
- Rzepala L., *Polonais en Provence. De l’exil au refuge (1831–1942)*, Saarbrücken 2013.
- Salmon-Siama M., *Les vexilles de l’immigration polonaise dans le Nord et Pas-de Calais (1919–2018)*, vol. I–III, Lille 2018.
- Schramm T., *Francuskie misje wojskowe w państwach Europy Środkowej 1919–1938*, Poznań 1987.
- Sękowski P., *Les polonais en France au lendemain de la seconde guerre mondiale (1944–1949). Histoire d’une intégration*, Paris 2019.

Soutou G-H., *La politique économique de la France en Pologne*, „Revue Historique” 1974, nr 251.

Wołos M., *Alfred Chłapowski (1874–1940). Biografia ambasadora Polski we Francji*, Toruń 2001.

Re-emigration from France to Poland in 1934–1936. An outline of the problem

Summary: Due to the economic crisis, France was forced to expel foreigners, including Poles, to protect the domestic market and provide its citizens with employment opportunities. Mass redundancies led to the re-emigration of Poles from France to their homeland. The situation in Poland was difficult at that time. Re-emigrants were characterized by different financial status, and most of them counted on state aid. Some of them had left-winged and communist views. More than 117 000 people returned from France in 1931–1935, and 18 286 Poles returned between January and July of 1936. Most of them returned to the following five voivodeships: Łódź, Lviv, Kraków, Kielce, and Poznań.

Keywords: re-emigration, economic crisis, economy in the interwar period, Second Polish Republic, French Third Republic, Polish consular service in France, Polish-French relations

Die Rückwanderung aus Frankreich nach Polen zwischen 1934 und 1936 – ein Problemaufriss

Zusammenfassung: Der französische Staat sah sich infolge der Folgen der Wirtschaftskrise gezwungen, Ausländer, darunter auch Polen, auszuweisen, um den Markt zu schützen und den eigenen Bürgern Beschäftigungsmöglichkeiten zu bieten. Die Massenentlassungen führten zur Rückwanderung von Polen aus Frankreich in ihr Heimatland. Der polnische Staat befand sich daraufhin in einer schwierigen Lage. Die Rückkehrer zeichneten sich durch einen unterschiedlichen materiellen Status aus. Die meisten waren auf staatliche Hilfe angewiesen. Unter ihnen befanden sich auch Personen mit linkskommunistischen Ansichten. Zwischen 1931 und 1935 kehrten mehr als 117.000 Menschen aus Frankreich zurück, und zwischen Januar und Juli 1936 waren es 18.286 Polen. Die meisten kamen aus 5 Woiwodschaften: Łódź, Lwów, Kraków, Kielce, Poznań.

Schlüsselwörter: Rückwanderung, Wirtschaftskrise, Wirtschaft in der Zwischenkriegszeit, Zweite Republik Polen, Dritte Französische Republik, polnischer Konsulardienst in Frankreich, polnisch-französische Beziehungen.

Reemigracja z Francji do Polski w latach 1934–1936. Zarys problemu

Streszczenie: Państwo francuskie, na skutek konsekwencji kryzysu ekonomicznego, chcąc chronić rynek i zapewnić własnym obywatelom możliwość zatrudnienia, zmuszone było do wydalenia obco-krajowców, w tym Polaków. Masowe zwolnienia doprowadziły do reemigracji Polaków z Francji do ziemi ojczystej. Wówczas państwo polskie znalazło się w trudnym położeniu. Reemigranci odznaczali się

różnym statusem materialnym. Większość liczyła na pomoc państwa. Wśród nich znalazły się osoby o poglądach lewicowo-komunistycznych. W latach 1931–1935 powróciło z Francji ponad 117 000 osób, zaś w okresie od stycznia do lipca 1936 r. – 18 286 Polaków. Najwięcej powróciło z 5 województw: łódzkiego, lwowskiego, krakowskiego, kieleckiego, poznańskiego.

Słowa kluczowe: reemigracja, kryzys ekonomiczny, gospodarka w okresie międzywojennym, Druga Rzeczpospolita, Trzecia Republika Francuska, polska służba konsularna we Francji, stosunki polsko-francuskie

